

وحدت امت اسلامی رویارویی تمدن‌ها: بررسی موردی تصاویر فرضیه حج در نگارگری

چکیده

فریضه حج، در فرهنگ اسلامی، نمادی از وحدت امت اسلامی است. با توجه به اهمیت آن در جوامع اسلامی و نزد هنرمندان اسلامی در بسیاری از آثار هنری نمود یافته که بی‌شک یکی از آنها هنر نگارگری است. وحدت امت اسلامی این است که همه مسلمانان با وجود دیدگاه‌ها و سلیقه‌های متفاوت، در برابر دشمنان مشترک یکدست و هماهنگ و منسجم عمل کنند. وحدت به معنای کنار گذاشتن مذاهب و آرای آن و ایجاد مذهب جدید نیست. امروزه دشمنان اسلام، نه تنها مسلمانان، بلکه اسلام و قرآن و آرمان‌های ارزشمند اسلامی را نشانه گرفته‌اند. در این میان برخی افراد جاهل و متعصب با استناد به دلایلی بی‌اساس، همبستگی امت پیامبر(ص) را برهم می‌زنند و از این طریق اسلام‌ستیزان را به اهدافشان نزدیک می‌کنند. امام موسی صدر، یکی از شخصیت‌هایی است که مبانی وحدت اسلامی را بررسی کرده است. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به رشته تحریر درآمده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که فریضه حج یکی از جلوه‌گاه‌های وحدت اسلامیست و می‌تواند نمادی برای معرفی تمدن اسلامی به دیگر تمدن‌ها باشد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی مبانی دینی (فقهی، کلامی و اخلاقی) اصل وحدت در امت اسلامی با محوریت اندیشه امام موسی صدر.
۲. بررسی وحدت اسلامی در فریضه حج در نگارگری.

سؤالات پژوهش:

۱. در اندیشه امام موسی صدر، وحدت اسلامی چه جایگاهی دارد؟
  ۲. مفهوم حج چه بازتابی در هنر نگارگری یافته است؟
- کلیدواژه:** مبانی دینی، وحدت اسلامی، امام موسی صدر، حج، نگارگری.

مقدمه

از دیدگاه قرآن، ضرورت و اهمیت اتحاد، از اساسی‌ترین مسائل اجتماعی و دینی مسلمانان است. هدف واحد در سایه پرستش خدایی واحد، هشدار قرآن به پیامد اختلاف، چنگ زدن به ریسمان الهی و...، از بارزترین موارد تأکید قرآن بر وحدت است. اختلاف، ضعف و ناتوانی در برابر دشمنان و از دست دادن ابهت و عظمت و... را در پی دارد و سرانجامی دردناک و در نتیجه تسلط دشمنان را به ارمغان می‌آورد. ایجاد اتحاد و اخوت میان ملت‌ها و آحاد مسلمانان در سراسر جهان، از اهداف و آرمان‌های اصیل اسلام است که ریشه در قرآن و سنت و آرای اندیشمندان مذاهب اسلامی دارد. برای عملی شدن این هدف و شکل‌گیری امت واحده اسلامی که در جهت اعتلا و عزت و عظمت و اقتدار جهان اسلام است، وحدت بر محور اصول و مبانی دین و مشترکات اعتقادی و دامن زدن به مسائل اختلافی در این عرصه از ضروریات است. خداوند متعال، وحدت بر محوری رهبری خدا و رسول و جانشینان آن حضرت را عامل حفظ همبستگی و اتحاد مردم معرفی می‌کند و این محوریت، می‌تواند برکات و آثار فراوانی را به ارمغان آورد. بنابراین، تنها در جامعه‌ای که گل همیشه بهار «وحدت کلمه» می‌روید، می‌توان بوی خوش شکوفایی و نوآوری را به مشام جان شنید و به استوارسازی ارزش‌های اخلاقی و انسانی و گسترش عدالت و معنویت امیدوار بود و بارش رحمت الهی و ورزش نسیم اصلاح و سازندگی حقیقی را نظاره‌گر شد. با توجه به گستردگی روابط میان تمدن‌ها، بازشناسی مبانی وحد اسلامی و عوامل مؤثر در نشر آن نقش مهمی در آینده جوامع اسلامی و بقای فرهنگ اسلامی دارد. یکی از اندیشمندان بزرگ معاصر که به بررسی مسئله وحدت و مبانی آن در فقه و حقوق اسلامی پراخته امام موسی صدر است که بررسی نظریات وی می‌تواند نکات مهمی را در این زمینه آشکار سازد. در این میان، یکی از نمادهای مهم تجلی وحدت اسلامی، برگزاری مناسک حج است. آیینی که گروه‌ها و گرایش‌های مختلف مذهبی در اسلام و کشورهای مختلف را در مکان واحد، گرد می‌آورد. واکاوی این مفهوم در نگارگری اسلامی می‌تواند نقش این آیین در طول تاریخ حیات مسلمانان را مشخص سازد.

بررسی پیشینه این پژوهش حاکی از این است تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است. با این حال برخی از آثار به بررسی مقوله حج در نگارگری پرداخته‌اند که مهمترین آنها مقاله‌ای از شایسته فر (۱۳۸۹) با عنوان «مناسک حج در نگارگری اسلامی و نقش آن در همبستگی ملی و وحدت اسلامی است». نگارنده در این اثر نگاره‌های دوره ایلخانی، تیموری و عثمانیان را درخصوص موضوع حج بررسی کرده است. در این مقاله به اندیشه‌های امام موسی صدر درباره وحدت و رویارویی تمدن‌ها اشاره نشده است. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به دنبال بررسی مضمون محوری وحدت اسلامی، چگونگی بروز آن در حج و شیوه بازنمایی آن در نگارگری اسلامی است.

نتیجه‌گیری

امت اسلامی اگر به دنبال ایجاد متحول شدن در خود است تنها در سایه وحدت می‌تواند به این هدف دست پیدا کند. امروز باید مسلمانان بیش از هر زمان دیگر اختلافات خود را کنار بگذاشته و به فکر وحدت در مقابل دشمنانی باشند که بخش عظیمی از امت اسلام را مورد تعرض و قرار داده‌اند. هر مسلمانی باید خود را ملزم به رعایت هر وظیفه‌ای که در ایجاد وحدت امت اسلامی خود داشته باشد، بداند. اما اشاره به این نکته نیز خالی از لطف نخواهد بود که تعمیق روابط حسنه اسلامی نیز در تقویت وحدت اسلامی تأثیر گذار است. برخی از پژوهشگران و اندیشمندان بر سیاسی بودن خاستگاه نزاع بین امت اسلامی تصریح کرده‌اند و خیلی از مصلحان ایرانی فعال برای ایجاد وحدت نیز بر راهکارهای سیاسی و اجتماعی تأکید داشته‌اند. این نظر و راهکارها برای این فریضه است که برای حصول همگرایی در جهان اسلام راهکارهای سیاسی مدنی بر راهکارهای مذهبی مقدم است و دلایل این مدعا آن است که انعطاف‌پذیری در مباحث مذهبی که شامل نوعی تقدسند پایین است و حداکثر آن است که پیروان مذاهب نسبت به توهین‌ها و تخریب‌ها علیه یکدیگر رعایت نموده و حرمت مقدسات بین یکدیگر را پاس دارند. ولی راهکارهای سیاسی انعطاف بیشتری داشته و امکان تحقق و عینیت بهتری در شرایط کنونی را دارند. متفکران مسلمان به اهمیت وحدت امت اسلامی به عنوان یک استراتژی توجه نموده، و وحدت را سرلوحه فعالیت‌های خود قرار دهند. همچنین در برابر تندروی‌ها و افراطیون بایستند، تهمت به یکدیگر در همیشه باعث ضعف امت اسلامی گشته است. به ویژه در شرایط کنونی که عصر فضای مجازی و تکنولوژی است، یک فاجعه است. پس تنها راه نجات مسلمانان یک راه است و آن اتحاد و وحدت با همدیگر می‌باشد. علاوه بر این فریضه حج از نخستین سالهای ظهور اسلام، محلی برای گردهمایی همه مسلمانان جهان و نوعی جلوه و نماد اتحاد جهانی آنها بوده است. اهمیت این موضوع سبب شده تا در طول تاریخ اسلامی در جامعه مسلمانان و بخصوص در میان هنرمندان مسلمان تبدیل به یکی از مضامین مهم مذهبی برای استفاده در آثارشان مطرح باشد. در این میان نگارگران در دوره اسلامی به وفور از این مضمون در آثار خود استفاده کرده‌اند.

منابع

قرآن کریم

آقانوری، علی. (۱۳۸۷). امامان شیعه و وحدت اسلامی، قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.

اصول الوحده الاسلامیه، منظومه الاعلام الاسلامی. (۱۴۰۴). بیروت: الطبعه الاولى.

بهدار، محمدرضا. (۱۳۹۷). «مبانی نظری وحدت امت اسلامی از منظر امیر المومنین علی (ع)»، پژوهش‌های نهج البلاغه، شماره ۵۷، صص ۱۶۷-۱۹۰.

جمشیدی، محمدحسین؛ ایران‌نژاد، ابراهیم. (۱۳۹۱). «ویژگی‌های همبستگی و وحدت اسلامی در اندیشه امام خمینی(ره)»، فصلنامه پژوهشنامه انقلاب اسلامی، شماره ۲، صص ۱۸۶-۱۶۱.

جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۰۷م). الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیة، چاپ چهارم، بیروت: دارالعلم.

دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۳). لغت‌نامه دهخدا، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

شایسته‌فر، مهناز. (۱۳۸۹). «مناسک حج در نگارگری اسلامی و نقش آن در همبستگی ملی و وحدت اسلامی»، مطالعات فرهنگ-ارتباطات، شماره ۱۲، صص ۸۵-۶۵.

شریفی، علی؛ شریفی، عارف. (۱۳۹۶). «تأثیر ایدئولوژیک رویداد حج در تقریب مذاهب اسلامی»، همایش بین‌المللی حقوق علوم سیاسی و معارف اسلامی.

صدر، امام موسی صدر. (۱۳۸۴). ادیان در خدمت انسان، ترجمه گروه مترجمان، تهران: مؤسسه فرهنگی و انتشاراتی امام موسی صدر.

صدر، الامام السید موسی الصدر. (۱۹۹۶). محطات تاریخیة، ایران، نجف، لبنان: مرکز الامام موسی الصدر للابحاث و الدراسات.

طریحی. (۱۴۰۸ق). مجمع البحرين، جلد چهارم، چاپ دوم، تهران: نشر فرهنگ اسلامی.

غرر الحکم و درر الکلم. (۱۳۶۰). شرح جمال‌الدین محمد خوانساری، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

قمی، علامه محمدتقی. (۱۳۷۲). منادیان تقریب، قم: نشر الهادی.

فراهیدی، خلیل احمد. (۱۴۰۹ق). کتاب العین، جلد سوم، چاپ دوم، قم: مؤسسه دارالهیجره.

مختاریان، حبیبه؛ اکبرزاده، فائزه. (۱۳۹۹). «حج و بررسی اهداف فردی و اجتماعی آن»، تاریخ‌نامه خوارزمی، شماره ۳۰، صص ۶۸-۵۹.

نعماتی، عبدالعزیز. (۱۳۸۲). «فریضه حج در اسلام»، ندای اسلام، شماره ۱۶، صص ۱۳-۱.

واعظزاده، محمد. (۱۳۷۴). زندگی آیت‌الله‌العظمی بروجردی، قم: مجمع تقریب مذاهب اسلامی.